

10. Naumenko, H. H. (2009). *Osvita yak systemnyy chynnyk formuvannya ekolohichnoyi kultury maybutnikh vchyteliv* [Education as a systemic factor in the formation of the ecological culture of future teachers]: avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk: 09.00.10. Kyiv. 20 s.

11. Sysoyeva, S. O., Batechko, N. H. (2011). *Vyshcha osvita Ukrainy : realiyi suchasnoho rozvytku* [Higher education of Ukraine: realities of modern development]. Ministerstvo osvity i nauky molodi ta sportu Ukrainy, Kyiv: Kyiv universytet im. B. Hrinchenka, Natsional'nyy universytet biosursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy. Kyiv : VD EKMО. S. 241–251.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КОВАЛЬ Юлія Андріївна – аспірантка кафедри педагогіки, професійної освіти та

управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: дослідницька діяльність, екологічна культура, екологічна діяльність, метод проєктів, проєктна діяльність, проєктні технології.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KOVAL Yuliya Andriivna – graduate student of the Department of Pedagogy, Vocational Education and Management of Educational Institutions of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky.

Research interests: research, environmental culture, environmental activities, project method, project activities, project technologies.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2022 р.

УДК 371:81

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-205-252-256

КУЗЬМІНСЬКИЙ Анатолій Іванович –

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9338-1882>
e-mail: anatoliy230743@ukr.net

БІДА Олена Анатоліївна –

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>
e-mail: tetyanna@ukr.net

БІЛЕЦЬКА Ірина Олександрівна –

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3372-9100>
e-mail: iryana.biletska@ukr.net

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Розбудова України як незалежної, суверенної держави вимагає виховання громадянина-патріота, здатного жити й працювати в умовах демократії, забезпечувати соборність України, відчувати постійну відповідальність за себе, свій народ, країну, прагнути здійснити реальний внесок у реформаторські процеси.

Саме комплексне поєднання освітніх заходів взагалі, і включаючи практичний досвід реальної демократії в закладі вищої освіти,

зокрема – запорука виховання відповідальних громадян, які беруть активну участь у житті суспільства. У процесі розвитку громадянської компетентності важливо спиратися на пропагований зусиллями Ради Європи та Європейського центру ім. Вергеланда загальний підхід, який передбачає:

- наскрізну інтеграцію демократичних принципів і цінностей у всі дисципліни;
- орієнтацію усього освітнього процесу на розвиток компетентностей для життя у демократичному суспільстві;

• побудову партнерських стосунків між членами освітнього процесу, залучення усіх учасників освітнього процесу до ухвалення рішень [1]. Разом з тим, у значної частини молоді спостерігаються прояви апатичного ставлення до суспільно-політичних процесів у суспільстві, соціальної та моральної деградації, пов'язаної з зростанням злочинності, нехтуванням загальнолюдськими моральними цінностями, неприйняттям духовних ідеалів, що свідчить про необхідність посилення уваги всіх інституцій держави до виховання громадянської позиції студентської молоді, зокрема майбутніх учителів іноземної мови до підсилення їх громадянської відповідальності у системі виховної роботи.

Сучасна модернізація системи освіти вимагає пошуку нових педагогічних технологій, що здатні забезпечити формування громадянина з активною громадянською позицією, громадянською відповідальністю яка передбачає не тільки оволодіння студентами знаннями про права і обов'язки громадян, переконання їх в доцільності демократичних перетворень суспільства, сформованість високих морально-вольових, патріотичних якостей і почуттів, а й виявлення вмотивованих громадянських вчинків, дій. У розробці такої технології формування громадянської позиції особистості в умовах закладу вищої освіти полягає актуальність дослідження [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Концептуальні засади громадянської компетентності, громадянського виховання, громадянської відповідальності молоді обґрунтовано в працях М. Євтуха, П. Ігнатенка, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та ін.; філософський та юридичний аспекти формування громадянських якостей особистості представлено Г. Білоною, Р. Гуровою та ін.; психологічне обґрунтування проблеми виховання громадянина здійснено Б. Ананьєвим, Л. Божович, І. Бехом, М. Левітовим; гуманістичні засади громадянського виховання, громадянської відповідальності особистості широко розкрито у працях І. Беха, О. Дем'янчук, О. Пометун та ін.

Мета статті. З'ясувати основні позиції, що враховуються при вихованні громадянської відповідальності у процесі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кризові політичні явища в Україні, явні протиріччя між декларованими громадянськими цінностями та їх нехтування, руйнація у реальному житті значно актуалізували потребу кореляції методологічних і теоретичних підходів до виховання громадянина.

Громадянська відповідальність визначається єдністю думок, почуттів і діяльності, тому важливо дбати про розвиток емоційного, інтелектуального та практично-дійового компоненту громадянської культури, щоб повага до законів і символів Батьківщини, до її святинь, розуміння своїх прав і обов'язків поєднувалися з реалізацією власних патріотичних почуттів, прав і обов'язків у повсякденному житті.

Результативність формування громадянської відповідальності залежить від того, як педагоги стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління студентів, демократичного стилю взаємодії; сприяють формуванню критичного мислення, творчості й самостійності, усвідомленню власних світоглядних орієнтацій [2].

Громадянська відповідальність є відображенням громадянського суспільства, громадянської сфери суспільного життя, громадянських прав і статусу громадянина; це культура громадянського суспільства, яка передбачає єдність громадянських прав і обов'язків; сукупність духовних, моральних, якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості. Складовими громадянської відповідальності є громадянська освіченість, компетентність, активність, досвід громадської діяльності. Центральним місцем є формування в студентської молоді демократичних цінностей, свобод, громадянської позиції, вміння робити власні об'єктивні оцінки щодо різних життєвих явищ та подій, щодо самих людей та сенсу життя і завдяки цьому протистояти механічному та експансивному нав'язуванню ззовні готових еталонів та орієнтирів. Важливим є також виховання свідомого і відповідального ставлення до прав та обов'язків громадян відповідно до державного законодавства [6].

Одним із актуальних факторів і засобів формування громадянськості є реалізація додаткової тематичної лінії «громадянська відповідальність» у рамках окремих предметів, що вимагає змін у традиційних методах роботи зі студентами. Такий інноваційний Підхід передбачає, що методи навчання мають інтегрувати завдання виховання свідомого та активного громадянина в навчальні цілі кожного предмету. Це, вочевидь, вимагає спільних зусиль усіх педагогів, які беруть участь в освітньому процесі, тісної міжпредметної взаємодії під час реалізації змісту навчання, а також змін в організації діяльності усього ЗВО як інституції. На передній план виходить готовність майбутнього педагога реалізовувати своє право на академічну автономію у поєднанні зі

зміцненню автономії закладу, актуалізує потребу в допоміжних методичних матеріалах.

Розвиток соціальної та громадянської компетентності на заняттях англійської мови в межах наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи і механізми їх функціонування, а також демонструє готовність до міжкультурної комунікації. Наскрізна змістова лінія «громадянська відповідальність» під час вивчення іноземної мови реалізується відповідно до принципів людиноцентризму та концентричного представлення тематичного матеріалу, що передбачає виклад матеріалу та залучення до практичної діяльності у напрямку від студента (центр) до навколишнього світу, отже, зона пізнання та розвитку особистості поступово, покрово розширюється, поглиблюються у таких сферах: «Я», «Ми (родина, друзі)», «Освіта», «Громада», «Країна», «Світ». Разом із концентричним представленням матеріалу розвиток соціальної та громадянської компетентності у процесі вивчення англійської мови в ЗВО, її методика викладання у школі може відбуватися через навчання на трьох рівнях: засвоєння знань про громадянську відповідальність («навчання про»), розвитку розуміння і ставлення до громадянської відповідальності («навчання для розвитку розуміння та ставлень»), а також через здобуття практичного досвіду громадянської відповідальності («навчання через досвід»).

Наприклад, майбутнього вчителя іноземної мови у ЗВО готують до того, щоб він допомогти учневі з'ясувати основні позиції, що враховуються при вихованні громадянської відповідальності. У 5 класі учень/иця занурюється у процес усвідомлення власних індивідуальних особливостей та своїх уподобань; у 6 класі – досліджує не тільки здібності, уміння та знання свої власні й інших людей, а й шляхи (як?) та місця (де?) отримання знань і навичок; у 7 класі – аналізує свої бажання та потреби у середовищі, обґрунтовуючи власні погляди конкретними прикладами із життя; у 8 класі учень/иця усвідомлює, що людина є частиною усього світу, і практикує уміння спиратися на різноманітні знання і досвід інших людей для розуміння власної особистості; у 9 класі – усвідомлює готовність нести відповідальність за свої дії та аналізує проблемні ситуації на різних рівнях, від особистого до глобального. Таким чином, діти, за допомогою вчителя іноземної мови, отримують можливість подивитися на себе, дослідити власну особистість крізь лінзи «Знання самого себе та критична самооцінка» у режимах «Я», «Інші (родина, друзі)», «Школа», «Громада, країна»,

«Світ» та краще, глибше зрозуміти себе у світлі інших.

Крім цього, налагодження зворотного зв'язку, обговорення варіантів домашніх завдань чи завдань для самостійних та контрольних робіт – усе це теж формує відповідального і зрілого громадянина, який вчиться робити зважений вибір [1].

Основними методологічними позиціями, що враховуються у конструюванні структури й динаміки формування громадянської відповідальності особистості, є:

- уявлення про громадянську культуру особи як інтегральну властивість, ідеальну систему, яка проглядається через основні показники: структурність, системність, цілісність, функціональність;

- основні складові підсистеми цілісної системи громадянської культури особистості функціонують у рамках замкнутого кола, в якому існують різноманітні взаємозалежності: як одно-однозначні, одно-багатозначні, так і багато-однозначні й багато-багатозначні детермінації;

- існування в цих підсистемах природних, соціальних та системних якостей, які виступають одночасно й основними показниками сформованості громадянської культури як системної інтегральної якості; поділ соціальних та системних якостей на якості «першого» та «другого» порядку;

- ієрархічність, взаємопідпорядкованість елементів цілісної системи громадянської культури особи, накладання і взаємозв'язок окремих підсистем у їх цілісній системі; виступ природних якостей «другого порядку» в ролі соціальних якостей «першого порядку» та соціальних якостей «другого порядку» в ролі системних якостей «першого порядку»;

- інтеріоризація зовнішніх впливів, цінностей, обставин у взаємодії цілісних систем та екстеріоризація внутрішніх складових елементів системи, зміна зовнішніх обставин під впливом внутрішніх чинників;

- існування активних центрів у цілісній системі громадянської відповідальності особистості, домінантні прояви у її структурі окремих підсистем.

Структура громадянської відповідальності як цілісної системи включає три підсистеми, що характеризують природні, соціальні та системні якості громадянської культури, взаємопов'язані ієрархічно та синергетично. Складовими елементами структурної частини моделі громадянської культури особистості (на рівні трьох підсистем) є:

- перша підсистема внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи, кінцевим результатом функціонування якої виступають соціальні якості «першого порядку» – громадянські дії-відношення:

збалансованість у задоволенні й формуванні основних життєво необхідних потреб особи;

– усвідомлення норм громадянської поведінки; сформованість громадянських цінностей та ідеалів, усвідомлених установок особистості; адекватність самооцінки та рівня домагань особистості відповідно до створеного суспільного блага та реалізації в його умовах потенційних можливостей особи; сформованість і повнота функцій мотиваційної сфери тощо;

– друга підсистема: громадянські ставлення особистості (соціальні якості «першого порядку») до представників рідної нації і національних меншин, вселюдських і національних цінностей, прав і обов'язків громадянина, до ідеї національного (державного) буття і національної ідеології, до рідної Вітчизни та інших держав, загальносуспільного надбання і природи отчого краю, до справ державотворення і державної вірності, суспільних груп (родини; гурту, громади), до громадянських традицій і обрядів, до мови й символіки держави, до громадян тощо як можливість функціонування у вигляді регулятивної системи, що виявляється через актуальну діяльність громадянської поведінки й можливість розвитку сукупності громадянських якостей (соціальних якостей «другого порядку»);

– третя підсистема: системні якості «першого порядку» – риси громадянськості особистості (повага до національних традицій, приязнь до громадянських обрядів, національний менталітет і духовність, національна самосвідомість, збереження родоводу й честі сім'ї, громадянський обов'язок, національна гідність і громадянська мужність, прихильність до вселюдських цінностей і місцевий патріотизм, державна патріотичність, громадянська дисциплінованість і громадянська активність, вірність та відданість справі національного державотворення, національна одномовність тощо) та системні якості «другого порядку» – її громадянська спрямованість (космополітична, патріотична, націоналістична).

Громадянська відповідальність особистості трактується як спільна творча діяльність, взаємодія педагогів та їх вихованців, яка стимулює розвиток в студентів кращих громадянських якостей через забезпечення необхідних умов для ефективного функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції громадянської поведінки особистості та включення її в різноманітні громадянські відносини. Такий педагогічний процес передбачає кінцевий результат (гармонійний особистісний розвиток громадян, оптимізацію громадянської міжособистісної взаємодії) і засоби його

реалізації (наявність мети, програм, засобів, методів і виконавців) [3; 4].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Сучасна модернізація системи освіти, яка зумовила появу навчальних закладів нового типу, вимагає пошуку нових педагогічних технологій, що здатні забезпечити формування громадянина з активною громадянською позицією, яка передбачає не тільки оволодіння учнями знаннями про права і обов'язки громадян, переконання їх в доцільності демократичних перетворень суспільства, сформованість високих морально-вольових, патріотичних якостей і почуттів, а й виявлення вмотивованих громадянських вчинків, дій. Розвиток соціальної та громадянської компетентності на заняттях англійської мови в межах наскрізної змістової лінії «громадянська відповідальність» є необхідною умовою підготовки майбутніх фахівців.

Перспективи подальших розвідок із напрямку вбачаємо у розробці і впровадженні у навчальний процес навчально-методичний комплекс, що сприятиме вихованню громадянської відповідальності у системі виховної роботи ЗВО.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Х. : Вид. група «Основа», 2017. 136 с.
2. Виховання громадянської культури. URL: <http://readbookz.com/book/172/5496.html>
3. Виховання громадянськості старшокласників. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7914/97/>
4. Дерев'яно Н., Костів В. Формування громадянської культури особистості школяра: навч.-метод. посіб. / Н. Дерев'яно, В. Костів; за ред. В. Костіва. К. : ТОВ «Праймдрук», 2011. 352 с.
5. Никітіна Н. П. Формування громадянської позиції учнів у навчально-виховному процесі педагогічного ліцею. автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання. Луганськ, 2007. 23 с.
6. Педагогічні умови виховання громадянської правової культури старшокласників у процесі позакласної роботи URL: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/106/19891-pedagogichni-umovi-vixovannya-gromadyansko%D1%97-pravovo%D1%97-kulturi-starshoklasnikiv-u-procesi-pozaklasno%D1%97-roboti.html>

REFERENCES

1. *Hromadyans'ka vidpovidal'nist': 80 vprav dlya formuvannya hromadyans'koyi ta sotsial'noyi kompetentnostey pid chas vyvchennya riznykh shkil'nykh predmetiv. 5–9 klas* [Civic responsibility: 80 exercises for the formation of civic and social competences during

the study of various school subjects. 5-9 grade.]. Posibnyk dlya vchytelya / Rafal's'ka M., Boyarchuk O., Herasym N. ta in. KH. : Vyd. hrupa «Osнова», 2017. 136.

2. *Vykhovannya hromadyans'koyi kul'tury* [Education of civil culture]. URL: <http://readbookz.com/book/172/5496.html>

3. *Vykhovannya hromadyans'kosti starshoklasnykiv* [Education of citizenship of high school students]. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7914/97/>

4. Derev'yanko N., Kostiv V. (2011) *Formuvannya hromadyans'koyi kul'tury osobystosti shkolyara* [Formation of the civic culture of the schoolboy's personality]: navch.- metod. posib. / N. Derev'yanko, V. Kostiv; za red. V. Kostiva. K. : TOV «Praymdruk». 352.

5. Nikitina N. P. (2007). *Formuvannya hromadyans'koyi pozysiyi uchniv u navchal'no-vykhovnomu protsesi pedahohichnoho litseyu* [Formation of the civic position of students in the educational process of the pedagogical lyceum]. avtofef. dys. ... na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata pedahohichnykh nauk: spets. 13.00.07 – teoriya i metodyka vykhovannya. Luhans'k. 23.

6. *Pedahohichni umovy vykhovannya hromadyans'koyi pravovoyi kul'tury starshoklasnykiv u protsesi pozaklasnoyi roboty* [Pedagogical conditions for education of civil legal culture of high school students in the process of extracurricular work]. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19891-pedagogichni-umovi-vixovannya-gromadyansko%D1%97-pravovo%D1%97-kulturi-starshoklasnykiv-u-procesi-pozaklasno%D1%97-roboti.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

КУЗЬМІНСЬКИЙ Анатолій Іванович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту

Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка.

Наукові інтереси: розвиток та удосконалення освіти в Україні.

БІДА Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ.

Наукові інтереси: розвиток та удосконалення освіти в Україні.

БІЛЕЦЬКА Ірина Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: розвиток та удосконалення освіти в Україні.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

KUZMINSKYI Anatoliy Ivanovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Professor, Department of Pedagogy and Management of Education Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university.

Scientific interests: development and improvement of education in Ukraine.

BIDA Olena Anatoliivna – Doctor Pedagogical Sciences, professor, head of the chair of pedagogy and psychology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

Scientific interests: development and improvement of education in Ukraine.

BILETSKA Iryna Oleksandrivna – Doctor of Science in Pedagogy, Full Professor, Head of Foreign Languages Theory and Practice Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Scientific interests: development and improvement of education in Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2022 р.